

FRA Udstillingerne i Dresden og Leipzig

af Erik Zahle

I god Bogindustri — eller »Boghaandværk« som man mindre tidsvarende siger — gaar Kravet til teknisk Fuldkommenhed op i en højere Enhed med Ønsket om en kunstnerisk sluttet Form; i den enkelte Bog burde der være en saadan Enhed, som udelukker en skarp Adskillelse i rent tekniske og rent kunstneriske Egenskaber. Men naar man med et betydeligt og omfattende Materiale ordner en Udstilling, kan man arbejde ud fra et ensidigt Synspunkt og dog opnaa et lærerigt Resultat. Dette viste sig paa to store Udstillinger sidste Sommer i Tyskland: »*Internationale Buchkunst-Ausstellung, Leipzig 1927*« og »*Fabresschau deutscher Arbeit, Dresden 1927: Das Papier, seine Erzeugung und Verarbeitung*«.

I Dresden havde man efter nogle Aars Stilstand genvakt den merkantile Leipziger-Messe's mere folkelige Konkurrent, der i Form af en vidstrakt Udstilling paa et stort Terræn tidligere har anskueliggjort Havebrug, keramisk Industri og Sport. I Aar kunde man se Papirets Fremstilling paa funklende ny Maskiner (og paa en gammel-dags Hollænder); man kunde følge Papirets Anvendelse ikke blot i arbejdende Bogtrykkerier, hvortil sluttede sig paa den ene Side Maskinsætti og Haandsætti, paa den anden Side et industrielt Bogbinderi; men man kunde ogsaa faa nøjere Kundskab om Papirets Anvendelse paa mangfoldige andre Felter: i Forretningslivets, i Videnskabens og i Kunstens Tjeneste. En ypperlig Afdeling viste Papiret

i Reklamens Tjeneste, og de tyske Rigsbaner udstillede blandt andet et forbløffende statistisk System i fuld Gang.

Der var sikkert gjort store Anstrengelser for at faa Dresdener-Udstillingen saa vidtspændende som vel muligt; til Gengæld var det gaaet lidt ud over Sammenhængen, og selv om man anvendte Dage paa at gennemgaa det uhyre Areal, som Udstillingen lagde Beslag paa til sine højst forskelligartede Afdelinger, kunde det kun blive spredte Indtryk, der som Enkeltheder fæstnede sig i Erindringer. Etsteds var der en Ramme med stærkt forstørrede Billeder af samme Bogstav (i) trykt med otte forskellige Teknikker: man saa dels Aftrykket, dels Præget vist i Tværsnit. Sammenstillingen viste, at trods Mekanikkens rasende Fremgang er der ikke skabt en ny Teknik, der giver et saa nøjagtigt ensartet og fuldstændigt udfyldende Tryk som det gode, gammeldags Kobberstik, der altsaa stadig kan gøre Krav paa at betegnes som den fineste Trykteknik; det er vel ogsaa den dyreste. Paa lignende Maade hyldedes den svundne Tid i en Montre med Skrivebøger fra saa langt et Tidsrum som 1576 til 1885; her kunde en Seddel med Rette hævde: »Respekten for Papiret aftager med det stigende Behov og den deraf fremkaldte Massefremstilling«. Ak, gjaldt det blot alene for Skrivebøgerne!

I Afdelingen for Brugstryk havde det tyske Riges Stand en fremtrædende Plads; det var tydeligt, at det officielle Tyskland holder stadig fast ved Frakturen og den gotiske Skrift. Man bemærkede med Interesse, at den tyske Stat ved adskillige af sine Tryksager ikke blot lægger Vægt paa det rent tekniske — hvad gør det officielle Danmark?

I Afdelingen for Brugstryk bemærkede man iøvrigt fortrinlige Brevpapirer ordnet af *Fan Tschichold* og af *Hermann Viri*; af *Otto Arpke* en Bagklædning i Trefarvetryk til Kalender for »Vorwärts«; samt forskellige ypperlige Plakater.

Med særlig Interesse dvælede man i det store Rum, hvor de tyske

Skriftstøberier udstillede mange Prøvetryk af deres forskellige Snit: pretiøse, bibliofile Former; Brødskrifter; Reklametyper.

Det er ganske paafaldende at se, hvor mange nye Skrifter der stadig skæres i Tyskland; naar man tænker paa, at rundt regnet et Dusin Skrifter forslog til Morristidens Omkalfatring af det engelske Bogudstyr, kan man undre sig over de tyske Skriftstøberiers Flid i Nutiden. Men man maa ikke glemme, at den tyske Bogproduktion er langt den største i Verden. Ifølge foreliggende Beregninger trykkes der nu aarlig i Tyskland tredive Tusind Bøger i tilsammen hundrede Millioner Eksemplarer og Salgsprisen for de samlede Oplag anslaaes til omtrent en halv Milliard Mark; den tyske Bogkunst har sin Basis i denne uhyre Kapital, og det store Land med de mange Bøger ejer derfor en betydelig Stab af Kunstnere, der helt kan fordybe sig i Bogens og ogsaa Skriftens Udformning.

Naar man vil forsøge at antyde en Oversigt over det øjeblikkelige Forraad af Skrifter i Tyskland, kan man ikke se bort fra de traditionelle Skriftsnit, der særlig indenfor Frakturen hævder sig paa mange Omraader; Frakturen er jo stadig for særdeles mægtige Kredse af det tyske Folk den eneste nationale Skrift, og det er vanskeligt at blive klar over, om der for Tiden er væsentlig Tilgang at spore indenfor de andre Kredse, der konsekvent holder sig til de internationale Antikvaformer.

Blandt de ældste endnu anvendte Frakturer maa fremhæves den Leibniz-Fraktur, som Genzsch & Heyse fremstiller efter gamle Matricer, som Firmaet mener at kunne henføre til 17. Aarhundrede; denne Skrift (hvoraf en Prøve findes i Aarbog for Bogvenner III, 1919, S. 257) har i alle Træk henrivende bløde Rundinger (f. Eks. store Bogstaver som G og S); alle de uregelmæssige, takkede eller slyngede Omrids lader Bogstaverne kæde sig sammen paa langs og tværs af Linierne, medens den tætte Tegning sætter megen Sværte paa Papiret. Saaledes opnaar den gotiske Skrift i sin mest udprægede

Form en vederkvægende Virkning for Øjet ved den milde Farvetone og de krusede Linjer.

Et yngre, højest interessant Stadium i Frakturens Historie danner den oprindelig i 1794 udførte Unger-Fraktur, som nu forhandles baade af H. Berthold og af Schriftguss A.-G., vormals Brüder Butter; tager man smaa Bogstaver som u og n til Norm, viser det sig, at i denne Fraktur er Proportionen kun lidt højere end et Kvadrat, medens Leibniz-Fraktur og lignende Snit er betydeligt smallere. Unger-Frakturen ordner sig paa Siden som lyse Baand, Linje for Linje, og i det enkelte Bogstav findes skarpe Kurver og tilspidset Modsætning af haarfin og bredeste Streg; betegnende for Unger er det ogsaa, at hans store J og L falder særlig tydeligt i to adskilte Dele. Af det smukke Berthold-Heft Nr. 222 ser man, at Unger-Frakturen er skabt for Klassicismens stærke Skydning.

Ogsaa blandt Antikvaformerne spiller gamle Snit en betydelig Rolle; særlig flotte er de Snit, som Ludwig & Mayer i 1926 udgav, og hvortil Cochin havde givet Forbillede: Bücherfreund- og Sonderdruck-Antiqua. Sidstnævnte Skrift er beregnet til at anvendes som Titelskrift for den førstnævnte og har en endnu større Højdeforskel mellem de lange og de normale Bogstaver; desuden er Bücherfreund forholdsvis ensartet gennemført, medens Sonderdruck i alle Enkeltheder vrimler af lunefulde Paafund, der dog ikke faar Lov at skade Helhedsvirkningen; denne er i begge Skrifter bedst i de mellemstore Grader. Saadanne statelige og fornøjelige Snit er som skaarne for den herskende Smag i Sverige, og de egner sig paa Grund af Misforholdet mellem store og smaa Bogstaver netop bedst for det svenske og andre Skriftsprog, i hvilke de store Bogstaver anvendes forholdsvis sjældent. Der ytrer sig en betydelig Variation i det højest forskellige Anlæg særlig af de store Bogstaver, men den ensartede Behandling af Stregbredden giver alligevel en rolig Helhed. Derved bliver der fra disse 18. Aarhundredes Typer et betydeligt Spring til Klassicismens Snit, der i det enkelte Bogstav har bredere

Proportioner, stærk Kontrast i Tegningen og mange fælles Træk i Typernes Anlæg, saaledes at Helheden her fremkaldes ad en ganske anden Vej.

Til Bodoni-Snittet, der forhandles af Bauersche Giesserei, slutter sig den enklere og mindre udprægede Didot-Antikva fra Ludwig & Mayer og de to nær beslægtede, nationale Skrifter: Walbaum- og Härtel-Antikva, der fremstilles henholdsvis hos H. Berthold og Schriftguss A.-G., vorm. Brüder Butter; Walbaum-Skriften har en fornem Rejsning og ædel Linieføring, der i nogen Grad adskiller den fra Härtels stivere Snit.

Ogsaa i den mindre glansfulde Del af det 19. Aarhundrede er der blevet skabt enkelte Skrifter, som fik Betydning for Eftertiden. Saaledes den hos Genzsch & Heyse i 1868 udførte Mediæval. I det hele staar dette Firma ret stærkt repræsenteret i Gruppen af lidt ældre Skriftsnit: baade den siden 1884 forhandlede Renaissance-Antikva (se Aarvog for Bogvenner III, 1919, S. 261) og den i 1888 af H. König kombinerede romerske Antikva har holdt sig i Brug lige til vore Dage. Det samme kan mærkeligt nok ikke siges om de Skrifter, der er blevet til paa tyske Skriftstøberier i den første Del af vort Aarhundrede; naar man gennemblader Skrift-Tavlerne i Hans Loubiers »Die neue deutsche Buchkunst«, 1921, viser det sig, at Tiden allerede er løbet fra forbavsende mange af de Skrifter, der skabtes i Aartiet før Verdenskrigen. Ikke mindst i Tyskland tilhører de fleste nu kun Fortiden; dog er der en og anden hæderlig Undtagelse at fremhæve, — for Eksempel Genzsch-Antikva fra 1907 (Genzsch & Heyse) og Tiemann-Mediæval fra 1909 (Gebr. Klingspor); vedrørende den første, der ogsaa kaldes Nordisk Antikva, kan henvises til Aarvog for Bogvenner III, 1919, S. 267, — den anden er mindre ligetil, men dens Mester har alligevel fundet frem til en statelig og helstøbt Form, der ikke skæmmes af ret mange Besynderligheder.

Selv om man maa være forberedt paa, at mange af de Skrifter, der er fremkommet siden 1920 i Tyskland, kun kan faa en kort Levetid,

er der dog Grund til at ofre det aktuelle Tidsrum fra da og til i Aar en særlig Opmærksomhed. Det vil falde naturligt at betragte hvert af de i kunstnerisk Henseende førende Støberier for sig; en kronologisk Opstilling vilde for saa faa Aar intet have at sige.

Bauersche Giesserei møder — foruden med Skrifter af den i Firmaet særlig stærkt beskæftigede *Lucian Bernhard* — med en Antikva af *E. R. Weiss*, der først i 1928 vil komme i Handelen, skønt den allerede har fundet Anvendelse i Festskriftet for dens Mester. Den i Dresden (forresten ogsaa i Leipzig) udstillede Prøve af denne nye Antikva viste en kultiveret Skrift, der uanset mange smagfulde Enkeltheder straks maatte faa Iagttageren til at studse ved flere mistænkelige Særheder: det haltende A, det omvendt sprællende S, osv.; trods denne nye Skrifts øjeblikkelige Popularitet i Tyskland tør man trygt indrullere den blandt de altfor tilstræbt ejendommelige Aandsprodukter, der paa kort Tid gaar bag af Dansen. Med vaagen Sans for en helt igennem ensartet Skrift har *Paul Renner* tegnet sin Futura til samme Støberi; den hviler paa et Tankearbejde, som man maa respektere, selv om man ikke bliver overbevist. Af den i Sommer udsendte »Vorprobe« fremgaar det, at Futura (der skulde gaa ind som et Led i den nye Bogkunst og »elementære Typografi« i Modsætning til alt gammelt) allerede i Bogstaverne g, m og n har gennemgaaet en Udvikling fra det særdeles nymodens og »konstruktive« til det rent traditionelle! Der er dog stadig Enkeltheder nok, som adskiller denne Skrift fra de gængse, groteske Snit; r er saaledes sammensat af en lodret Streg og et frit svævende Punkt, hvorefter der i de smaa Grader unægtelig skabes en Helhed, medens Bogstavet i de større Grader ligner et i, der er blevet udsat for en typografisk Efteraarstorm. Formaalet har været at skabe en Skrift, hvor hver Type dannede en Helhed for sig (heri mærkes den mest udprægede Opposition mod Frakturen); naar derfor et Bogstav ikke lod sig udføre som en symmetrisk Figur, har Renner i det mindste villet ophæve en sidelæns Bevægelse i Bogstavets Linier; men han

har ikke evnet at forme de enkelte Bogstaver som stabile Figurer, og han har oven i Købet maattet svigte det, der synes at være hans Idealer, gennem de — som nævnt — ændrede Typer af g, m og n.

I de senere Aar har Gebr. Klingspor ladet to helt væsensforskellige Bogkunstnere udføre nye Typer af de mest anvendte Skriftarter; den paa samme Tid mest tyske og kunstnerisk mest selvstændige af disse to er *Rudolf Koch*, medens Walter Tiemann er den internationale og staar mere paa det traditionelles Grund.

ANTIQUA VON RUDOLF KOCH

20388 Cicero 12 Punkte

Undurchschossen

in einzelnen Seelen des Mittelalters noch Empfindungen zu wecken imstande war. Bezeichnend ist, daß die Kunstwerke, die auch den Verstand oder die Neugier fesseln konnten, erhalten blieben, die Epen und Erzählungen, Werke im Material der Sprache, die auch dem Verstand zu tun geben, und

GEBR. KLINGSPOR, Antikva efter Tegning af *Rudolf Koch*, 1922.

Kochs Antikva, der udgaves i 1922, er en ganske pikant Skrift, som allerede har vundet en betydelig Udbredelse. Koch sysler meget med kunstnerisk Haandskrift, og han søger aabenbart at overføre lidt af Haandens levende Træk til den Skrift, der fremkaldes af stivnet Bly. Saaledes er i hans Antikva de lodrette Streger ikke af konstant Bredde; de tilspidnes næsten alle nedefter. Ved flere andre Midler har Koch bibragt denne Skrift noget paa een Gang elegant og nonchalant, der gør den særlig velegnet til Accidens. Den tilhørende Kursiv blev til i 1923, og en halvfed Koch Antikva fremkom Aaret efter; hertil har i Aar sluttet sig en fed Koch Antikva, der med sine skarpe Hjørner og spidse Vinkler mest er egnet for tyske Annoncer af den kulsorte Art; men Kochs almindelige Antikva og hans Kursiv er særdeles anvendelige udenfor Tysklands Grænser.

Den i 1923 udsendte Antikva af *Walter Tiemann* virker klassicistisk; denne Skrift — og den i Aar fremkomne halvfede *Tiemann Antikva* — har dog mere af Forbilledernes Sirlighed end af deres Kraft, og endnu sløjere er den tilhørende Kursiv (fra 1926) faldet ud.

Af Gebr. Klingspor's forskellige Frakturer skal her blot fremhæves *Frühling*, der er udført efter Tegning af *Koch* og udkom i 1921. Det er en fornøjelig Skrift, der kendetegnes ved, at mangfol-

20238 Korpus 10 Punte 140 a, 34 A Sag etwa 6 Rilo

Es ist eine der höchsten Leistungen des Menschen, sich selbst freiwillig zu binden,
wie es sein erbärmlichster Zustand ist, widerwillig gebunden zu sein

20239 Cicero 12 Punte 100 a, 26 A Sag etwa 6 Rilo

Die Arbeit ist der Fluch, mit dem der Himmel die Menschen gesegnet hat

20242 Text 20 Punte

60 a, 16 A Sag etwa 9 Rilo

Am Ende sieht man wohl, wie man leben soll

GEBR. KLINGSPOR, Fraktur kaldet *Frühling* efter Tegning af *Rudolf Koch*, 1921.

dige Spidser gør sig fri og blaffer ud i lange Slyng; i Dresden var fremlagt en med denne Skrift i Støberiets eget Trykkeri udført Æventyrbog »Schön Rothraut«, og det blev deraf klart, hvor udmærket *Koch* i *Frühling* har genspejlet det naive og fantastiske; nævnte Bog var iøvrigt kunstnerisk fuldendt, med *Willi Harwerth's* Illustrationer, der paa den smukkeste Maade smeltede sammen med Skriftbilledet.

Blandt *J. G. Schelter & Giesecke's* Skrifter maa det være nok at nævne en efter Tegning af *Ernst Schneidler* udført *Schwabacher*; med denne Skrift lod Firmaet ved Nytaar 1926 trykke en illustreret Oversættelse af *H. C. Andersens* »Tolv med Posten«.

1926 udgav *Genzsch & Heyse* deres af *Friedrich Bauer* tegnede

Heyse-Antikva; den er af en ganske regulær Fremtoning, men holder dog ikke »le juste milieu« i samme Grad som adskillige af Firmaets ældre Skrifter.

Det nyskabende Arbejde gaar for Reklameskrifternes Vedkommende med største Pres; paa dette Felt er Ludwig & Mayer blandt de førende, bl. a. i Kraft af de Skrifter, som *J. Erbar* har udført. Fra 1923 skriver sig hans ægte tyske Koloss, der er svær i alle opadstræbende Streger, kort og spinkel i de sidelæns udstrakte; et Sæt af sta-

Nr. 6439 8 Punkte Minimum 5 kg 150 a 36 A

Die Massenproduktion ist die größte Feindin des Schrifttums. Hätten wir weniger Schreibende und würden sich die nun einmal als Männer der Feder Geeichten maßvoll gebärden, so wäre den Schriftstellern und Verlegern, wie auch dem Publikum, geholfen. Die Autoren würden dann
HEINRICH SCHÜLLERN / BÜCHERPRODUKTION

LUDWIG & MAYER, Mediæval efter Tegning
af *Heinrich Fost*, 1927.

telige groteske Snit, der skyldes samme Kunstner, har Firmaet i Aar udgivet; man maa beundre den gennemgribende Variation, der kendetegner Opstillingen af de udsendte Prøvehefter, hvor hvert enkelt Snit gør sig gældende paa bedste Maade. Erbars Grotesker har et helt personligt Fysiognomi og ikke saa meget af Lapidarstilen, som man ellers er vant til at finde i de groteske Snit. Men ogsaa et Eksempel paa den enkleste Grotesk kan Ludwig & Mayer opvise blandt sine Skrifter, nemlig den nok saa kendte Venus Grotesk, som Firmaet har overtaget fra Bauersche Giesserei, der frembragte den i 1907. Skulde man fremhæve en af Varianterne som særlig læselig og smukt gennemført, maatte Valget vistnok staa mellem den magre og den trekvart fede Venus!

Paa Overgangen til Brødskrifter fra dette Støberi finder man *F. H. Ehmcke's* Latein; denne i Aar frembragte Skrift er for vore Øjne snarest en Accidensskrift, skønt det med tysk Dristighed in mente

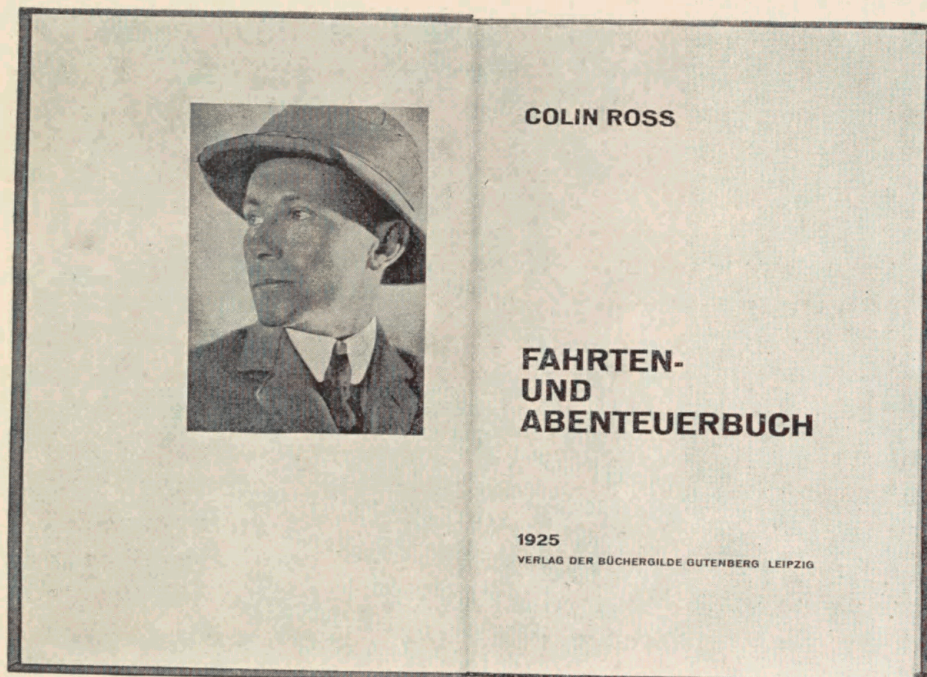
næppe kan anses for udelukket, at den finder Anvendelse i Bøger. De forskellige, lidt udspekulerede Finesser i Ehmcke's Latein virker heldigst i de større Grader; pudsigt er det, at man genfinder de som Baggrund for Initialerne anbragte Fletværksornamenter paa det Bogbind efter samme Kunstners Tegning, der er udført af Hübel & Denck, og som afbildes i det følgende. Blandt Ludwig & Mayer's Brødskrifter er den i Aar udgivne Mediæval efter Tegning af *Heinrich Fost* vel nok at foretrække, skønt det maa befrygtes, at ogsaa for den vil et — ganske vist diskret — tilstræbt Særpræg virke forringende paa Levedygtigheden; denne Skrift ses i Anvendelse i dette Aars Gutenberg-Jahrbuch.

En Boginteresseret maatte med Forkærlighed dvæle i det Rum, som var viet alle Tysklands aktuelle Skrifter; her gav Dresdener-Udstillingen et Indblik, der paa bedste Vis supplerede, hvad Udstillingen i Leipzig havde at sige. Og samtidig var der en iøjnefaldende Forbindelse, thi adskillige af de Kunstnere, der har bestemt de nye tyske Skriftsnit, har tillige beskæftiget sig med de enkelte Bøgers Udstyr og var derfor fyldigt repræsenteret paa Leipziger-Udstillingen; det fremgaar heraf, hvor vidtspændende den tyske Bogkunstners Virksomhed er, og hvilken mangesidig Træning han derigenem opnaar.

Foreningen af tyske Bogkunstnere havde arrangeret Udstillingen i Leipzig, og dens Formaal maatte da naturligt nok blive at belyse Tegnerens Andel i Bogens Tilvirkning; i hele sin Virkning havde Udstillingen et Skær af Propaganda for en snævert begrænset Gruppe af Folk i Bogfremstillingens Tjeneste; Udstillingen pegede derfor særlig paa Bogens Bind eller Omslag, og den fremhævede af Bogens Indre Udsmykningen med Illustration, Frise eller Vignet; de rene Satsbilleder spillede en underordnet Rolle (dog udstillede de deltagende Tegnere enkelte Skriftprøver); kun to »Presser« havde Særudstillinger af Betydning.

Den tyske Afdeling var i det store og hele smukt ordnet; Væg-

montrer med egen Belysning var hyppig anvendt; men af det foran sagte vil man forstaa, at der i Monterne fandtes flest lukkede Bøger, og at man ved opslaaede Bøger sjældent naaede længere end til Titelbladet, undtagen naar der var Illustrationer eller Dekoration at fremvise.

Titelopslag ordnet af *Jan Tschichold*. Bogsiden maaler 24 × 17 cm.

Størsteparten af den tyske Afdeling var optaget af Særudstillinger for de førende Bogkunstnere, der hver fik Lejlighed til at vise deres Arbejde i de forskellige Retninger, der fører til Bogens Fremstilling og til dens Fuldendelse.

I det første Rum fandtes paa fremtrædende Plads en Vægmontre viet Bøger i den saakaldte »Bauhaus-Stil«. Bedst var i denne Montre et Titelopslag af »Colin Ross, Fahrten- und Abenteuerbuch«

(udgivet af et »Büchergilde«; findes ikke i Handelen); ved Ordningen er man gaaet ud fra Kravet om Tydelighed og har opnaaet dette ved at føre alle Linier ud til venstre, saaledes at Øjet ved hver ny Linje skal søge ved een bestemt Kant; man tager ved Titelbladets Ordning intet Hensyn til den traditionelle Symmetri omkring Sdens Midtlinje og foretrækker helt igennem paa Trods af det hævdevundne et grotesk Snit. Men er det ikke, som om den ellers forka-stede Symmetri har faaet en lille Oprejsning ved det indklæbde Portræts Anbringelse i tydeligt Samspil med selve Titelbladet? Denne Bogs Ordning skyldes *Jan Tschichold*, der sammen med andre ret unge Mænd som Herbert Bayer, L. Moholy-Nagy og Paul Renner staar som førende i Bauhaus-Retningen paa Bøgernes Felt; det synes, som om en ny og ofte tiltalende typografisk Opstilling her har fundet Vej fra Plakaten og Bogomslaget til selve Bogens indre Form. Andre Eksempler finder man i Serien »Bauhaus-Bücher« og i »Kallab, Neue Malerei in Ungarn«, men det kan ikke nægtes, at her som i andre kunstneriske Arbejder af Bauhaus-Folkene brydes en udmærket Tilbøjelighed for det praktiske og industrielle med en sørgelig Hang til taaget og rodløs Modernisme. Herhjemme viser »Kritisk Revy« meget af samme typografiske Anlæg i en gennemtænkt Skikkelse, der virker særdeles moderat; ogsaa i andre Lande mødes beslægtede Arbejder, og der er her virkelig Tale om en europæisk Bevægelse.

Fra Bauhaus-Stilen gik man til dens ekstreme Modsætning: Rummet med *Emil Preetorius'* Arbejder. Han holder sig i alle Hovedtræk til det sædvanlige; saaledes staar Typerne paa hans Bogomslag i kompakt Midtstilling; han har udført sirlige Bogomslag til en af Hyperion-Verlag udgivet Miniatureserie, hvori bl. a. »Alte Marienlieder«; de udstillede Forarbejder til denne Serie, hvor den anvendte Skrift stadig varieres, er betegnende nok (som iøvrigt andre Forarbejder af Preetorius) udført paa Millimeterpapir. Hans Genre er ikke meget levende, men den er præget af sikker Smag og virker ganske fornem.

Olaf Gulbransson, Den lille Pige med Svoilstikkerne.
Efter »Andersen-Märchen«, Bruno Cassirers Forlag.
22 × 16 cm.

Mange af de Kunstnere, der her fremhæves for deres Arbejde i Bogens Tjeneste, har ogsaa arbejdet som Malere; bedst kendt i denne Egenskab er vel *Max Slevogt*, der som Bogkunstner staar i Forlæggeren Cassirer's Tjeneste; han er Illustrator og arbejder mest med

fantastisk Litteratur — være sig Æventyr eller Bøger som Goethes Faust. Han lader Satsbilledet danne klare Felter paa Bogsiden og tilføjer Illustrationen som en elegant Ramme eller som flygtigt henkastede Vignetter, der paa ingen Maade griber ind i Tekstbilledet eller iøvrigt dominerer paa Siden. Hans Tegninger er sammensat af gnidrede Smaastreger, der danner et malerisk og levende bevæget Billede; han har oven i Købet humoristisk Fantasi, — det ser man blandt andet i Omslagskartonen til »Ali Baba und die 40 Räuber«. Den betydeligt yngre *Hans Meid* træder i Slevogts Fodspor.

Til det ældre Slægtled blandt Illustrаторerne hører ogsaa *Max Liebermann*; han er dog ikke betydelig som Bogkunstner. Hans illustrerende Tegninger virker som Regel for svære i Stregen, naar man sammenligner med den anvendte Skrift, og de kommer derved til at virke for sorte; med deres tyngende Farvetone tager de ganske Luven fra Satsen. Helt anderledes Herre over Virkemidlerne er *Olaf Gulbransson*, der udstillede i den tyske Afdeling. Hans nys fremkomne Illustrationer til nogle af Andersens Æventyr er sat op i rene Omrids af haarfine Streger, og hver enkelt Illustration udfylder en hel Bogside, saaledes at Bogen faar et roligt og helstøbt Væsen. Hans Tegninger er gjort med det Minimum af Linier, der siger Tingen tydeligst; men de er blottet for det hyggeligt smaastadsagtige, der betinger Idyllen hos Vilhelm Pedersen som hos Andersen selv.

Alle de i det foregaaende nævnte Illustratorer betragter deres Arbejde som i alt væsentlig afsluttet, naar den originale Tegning er blevet fuldført; dens Overførelse i trykfærdigt Materiale bliver et rent teknisk Spørgsmaal, som overlades til Klichéanstalten, og i Bogen stikker derfor Tegnerens personlige Streg af imod Satsens helt igennem ensartede Skriftræk. Naturligvis kan en fuldstændig Harmoni mellem Sats og Illustration ikke opnaas, og det er naturligvis heller ikke Meningen med disse Betragtninger at ønske Middelalderens haandskrevne Bøger en Genfødelse; Formaålet er blot at pege paa den mere naturlige Samklang af den illustrerede Bogs væ-

sensforskellige Dele, som opstaar, hvor Illustrationen udføres i en Teknik, som Kunstneren selv behersker paa alle Stadier, lige til Trykpressen ruller. Ved sin Karakter af Stempel i Relief og saaledes ligeartet med de Typer, hvoraf Satsen opbygges, har Træsnittet ganske særlige Fortrin, hvor det drejer sig om Illustrering af Bøger. Kniven gaar tungere i Træet end Pensel eller Pen og Blyant over Papiret, og et Træsnit faar derved noget mere af det trykte Skriftbilledes regulære Tilsnit. Betydningsfuldt er det at finde Træsnittet anvendt af en yngre Generation i de fleste europæiske Lande; med vaagen Interesse vil man betragte den fornyede Betydning for Illustrering af Bøger, som denne i lange Tider forsømte grafiske Teknik nu er ved at faa; det faar blive et aabent Spørgsmaal, om Træsnittet kan genvinde hele sin tabte Magt. Denne Bevægelse i Retning af Træsnittet huskes fra et for nogle Aar siden fremstyrtende Væld af franske Bøger, og den kommer i Tyskland frem i Bøger illustreret

Prinz Friedrich von Homburg

Ein Schauspiel

von

Heinrich von Kleist

Berlin 1913

E. R. Weiss, Titelblad. 27 × 17 cm.

af *Karl Rössing*, der bl. a. har arbejdet for O. C. Recht's Forlag. Rössings Træsnit er primitive, og de har i deres tunge Teknik en egen kejtet Charme. I Sammenhæng hermed maa ogsaa nævnes en Udgave af Virgils Ecloger med 43 Træsnit af *Aristide Maillol*; denne Bog fra Cranach-Presse (der tilhører Grev Harry Kessler) er et udpræget Luxustryk, men det er ellers betydningsfuldt, at Træsnittet nu har faaet Raaderum udenfor Gruppen af luksuøst udstyrede Bøger.

Foruden Cranach-Presse var Bremer-Presse det eneste Bogtrykkeri, der havde en særlig Afdeling paa Udstillingen; blandt Bremer-Presse's fortrinlige Arbejder kan man fremhæve »Kant, Grundlagen zur Metaphysik der Sitten«, der var meget smukt udført i kneben Sats. Den, der søger en billig Prøve paa Bremer-Presse's Arbejde, kan henvises til »Karl Vossler, Die romanischen Kulturen und der deutsche Geist«, en i lige Grad læseværdig og smuk lille Bog, der er ordnet af den for Bremer-Presse hyppigt beskæftigede Kunstnerinde *Anna Simon*.

Rent satsmæssigt Arbejde var jo ellers ikke Udstillingens stærke Side; der fandtes dog nogle Rammer med typografiske Arbejder af *Heinrich Fost* (»Emil Ludwig, Napoleon«) og nogle Bøger, hvis Anordning skyldtes *Oda Weibrecht*.

De tyske Bogkunstnere har en sikker Haand til i Stregføring og Udformning at faa Vignetter og Illustrationer til at klinge sammen med den anvendte Skrift. Snart flagrer der Baand, som i Karakteren følger en Schwabachers Vidtløftigheder, snart snor en Ranke sig om en Stav som Akkompagnement til en Kursiv, snart følger Skraveringen i en Vignet de dominerende Skraalinier i en Fraktur. De fineste Fornemmelser for denne Side af Arbejdet besidder *E. R. Weiss*; blandt de af ham udstillede Titelblade maa fremhæves et til »Mario Krammer, Theodor Fontane« og et andet til »Heinr. v. Kleist, Prinz Friedrich von Homburg«. Weiss har hyppig været beskæftiget med Udformningen af Marées-Gesellschaft's kostbare Publikationer (hvoraf Kobberstiksamlingen i Statens Museum for Kunst ejer adskillige).

Weiss har ordnet Dekorationen paa mange Forlagsbind, men hans Arbejde er her præget af en vis Tørhed; mest Interesse vækker nogle Bind af Papir eller Lærred, som er forsynet med en farvet Udsmykning; saaledes om et Par Værker af Gerhart Hauptmann: »Anna« og »Die Insel der grossen Mutter«.

F. H. Ehmcke har derimod sin Styrke i Bogbindets Dekoration. I sine Forlagsbind af Lærred eller Skind med hele Forgyldningen samlet paa Ryggen inddeler han gerne denne i en hel Række ens lave Felter, der alle faar den samme Dekoration — med Undtagelse af det ene højtsiddende Felt, hvor Titlen er anbragt. Eksempler herpaa giver Poe-Udgaven paa Brødr. Paetel's Forlag og mange Bøger fra Forlaget »Deutsche Meister«. Indbundne Eksemplarer af Oversættelsen af Kristin Lavransdatter har en udmærket Dekoration i blaat, rødt og sort paa graat Lærred. For Bogbinderiet Hübel & Denck, Leipzig, har Ehmcke anordnet Bogbind, der fortrinligt viser, hvilket smukt Resultat der kan naas ved sparsom Anvendelse af Stempler af enkleste Art. Men Ehmcke undgaar desværre ikke altid at blive lidt for grov i Virkningen.

I *F. W. Kleukens* Udstilling lagde man særlig Mærke til en Række Akvareller, der er Forarbejder til en ABC udgivet paa Stalling's Forlag og trykt i Offset. Paa hvert Bogstav sidder en Fugl, der ikke blot har det rette Forbogstav, men som tillige efter sit Udseende er velegnet til at tegnes i eet med vedkommende Bogstav.

Nærmest Preetorius og Weiss staar *Walter Tiemann*. For ham spiller Empiren en lige saa stor Rolle som det arkaiserende for Preetorius. Det synes, som om han — især i sine Udkast til Bogbind — ikke undgaar den Fare i for høj Grad at ytre sig som Skrivekunstneren, der fører Pennen flot; lidt unaturligt falder Arbejdet med Stempler derefter. Denne Skavank mærkedes bl. a. i et Par Helbind (udført hos E. A. Enders) til Oversættelser af Anker Larsen's »De vises Sten« og »Martha og Maria«. Nydelige Bind er i nævnte Bogbinderi udført efter enklere Tegninger af ham: de er midt paa Spej-

let blot dekoreret med en lille Vase eller Kvist ridset op i stiliseret Form, hvortil slutter sig et ganske lignende Motiv i Ryggens Felter. Tiemanns Arbejder er propre og pilne; men hvis man ikke vil forfalde til ligegyldig Aandløshed, maa man ikke gøre sit Arbejde sirligere end hans.

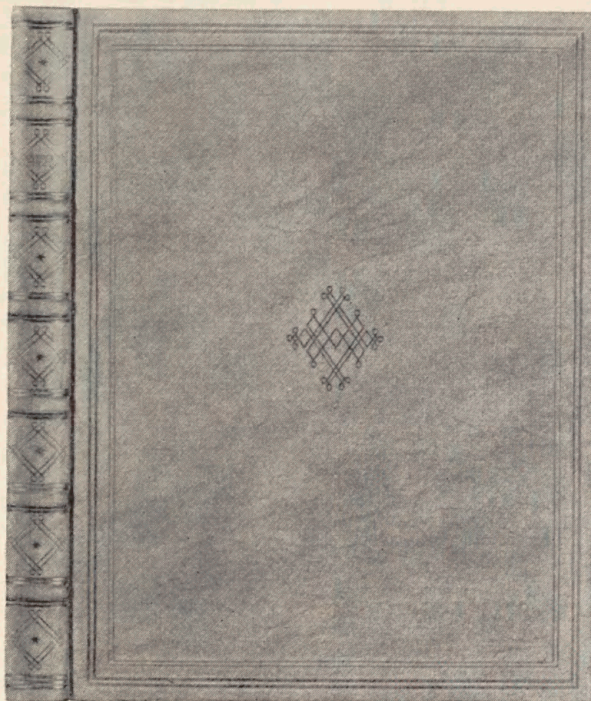
Et Slagord, som Brockhaus' Forlag benytter, forklarer den Skikkelse, i hvilken en væsentlig Del af den tyske Bogproduktion kommer paa Markedet: »Der bunte Künstlerumschlag für das Schaufenster. Der Leinenband für die Bibliothek«. Typiske Eksempler paa denne Bogens dobbelte Iklædning, der tjener to vidt forskellige Formaal, har man bl. a. i Oversættelsen af Sarfatti's Bog om Mussolini, hvis løse Omslag beherskes af Mussolinis Ansigt set i halv Profil; hans Hage er ved Underkanten, hans Isse berører Overkanten; hans Pande krydses af en Sætning trykt i rødt og med skreven Skrift, hvormed Diktatoren forsikrer, at denne Bog rummer hans Liv. Naar dette fortræffeligt reklamerende Omslag fjernes, har man selve Bogen i sin Haand, i holdbart Bind af propert og præcist Maskinarbejde ganske ligetil dekoreret efter klare Linier.

For de kostbarere Enkeltpind i Skind er der visse Fællestræk at udpege i det rent dekorative. Særlig hyppigt anvendes en Blomst eller en Buket som Dekoration paa Spejlet enten blot som en enkeltstaaende Figur paa Midten eller flere fordelt over det hele. Det kan ikke nægtes, at der over denne i Tyskland fremherskende Mode er noget, som virker lidt for letkøbt, ogsaa naar man betragter den uafsladelig ensvirkende Stilisering med spidse, krummede Blade og krydsede Stængler. Efter disse Linier arbejder *Georg A. Mathéy*, *Bruno Karberg* og *Hugo Steiner-Prag*. En vis Interesse knyttede sig til Bogbinderiet *Heyne & Ballmüller's* Arbejder; de bærer paa Siden en Dekoration, der enten har Rammeform eller staar som et regelmæssigt Netværk — altid opbygget med arkitektonisk Følelse. Overhovedet forekommer Netmønstret hyppigt paa tyske Bind; saaledes i Arbejder efter Udkast af *Renner*, der med ringe Held har anvendt saadanne

diagonalt rettede Mønstre. Bedre opbygget er nogle Bind af *Siegfried Fuchs*, hvor de geometriske Figurer paa Spejlet er fast knyttet til Ryggen. *Paul Arndts'* Tegninger til Bogbind gaar nu noget i Retning af *Ehmckes*, men har en mere ujævn Sammensætning, idet der ofte indblandes altfor plumpe Stempler. Særlig begejstrende var de udstillede tyske Bogbind som *Helhed* tagne slet ikke, og det kan siges, at jo mere der i Øjeblikkets Tyskland skal ofres paa et Bogbind, des større er Chancen for, at Resultatet bliver slet. Blandt Forlagsbindene findes det bedste, saaledes f. Eks. *Paul Renner's* Bind til *Gregor Krauses* Bog om Bali.

Udstillingen angav med sit Navn at have helliget sig Bogkunst,

men den kunde snarere kaldes Bogkunstnerudstilling; og den hævdedes — ikke med Urette — at være international, men den var dog naturligt nok, i overvejende Grad viet Tyskland; den arrangerende Forening havde som de katolske Præster signet sig selv først og indrettet fortræffelige Særudstillinger for sine betydeligste Medlemmer. Dette Arrangement var ikke blot naturligt, men paa sin Vis ogsaa nyttigt, thi derved fik man et Overblik over, hvad tyske

HÜBEL & DENCK, Helbind af Kalvepergament med forgyldt Dekoration efter Tegning af *F. H. Ehmcke*. (*Spinoza, Ethica*. 30 × 20 cm.)

Bogkunstnere for Tiden yder. Men paa den anden Side blev de øvrige nationale Afdelinger klemmt sammen hver i sit ofte ret trange Rum, og Ordningen af de fremmede Udstillinger var i flere Tilfælde foretaget med lidet heldig Haand. Forsøgte man at drage Sammenligninger Landene imellem, kunde Tyskland da let være stillet for gunstigt.

I den schweiziske Afdeling var det udelukkende Bogbindene, der var af Interesse; de fleste hidrørte fra den tyske Del af Landet, men Sprogfællesskabet har ikke ført til kunstnerisk Forbindelse med det tyske Rige. I Arbejder af forskellige Basler- og Züricher-Bogbindere finder man en indskrænket Rygdekoration og paa Spejlet en Dekoration, der holder sig som en Ramme tæt langs Kanterne, undertiden blot lige Linjer, undertiden et Ornament indfattet af Linier; for sig selv staar et Bind (af *Kretz*, Basel), paa hvilket Mændre efter kinesisk Art fylder hele Spejlets Flade.

Betegnende for Tilstanden paa det meste af Udstillingen var den finske Afdeling; der fandtes her blandt alt det andet kun to rene Skriftsider, — og de var ens. Bedst staar ogsaa hos Finnerne Bogbinderiet; *Toivo Vikstedt* er det førende Navn, og hans Genre er snart rent antikiserende, snart frit og selvstændigt formende.

Den hollandske Afdeling gav et alsidigt Materiale til Belysning af hele Boghaandværkets Stilling; man studerede med Interesse de mange Satsprøver, af hvilke en overvejende Part viste paafaldende stærk engelsk Indflydelse; dog kan Holland jo opvise egne Skrifttyper, hvoraf var fremlagt Prøver paa »*Erasmus*« og »*Grotius*«, der er udført i Skriftstøberiet »*Amsterdam*« efter Tegning af *S. H. de Roos*.

Den tjekkiske Afdeling var den bedst ordnede af de fremmede; Vægmontrer var ført rundt langs hele Rummet, og i disse Montrer havde man fæstnet opslaaede Bøger eller Bøger i Omslag paa den nederste Del (der skraanede stejlt). Øverst stod paa en Hylde alle Bogbindene. Den tyske »*Bauhausstil*« er slaaet stærkt an i Tjekkioslovakiet; det viser især Arbejder af *Karel Teige*, ikke mindst hans

suggestive Bogomslag. Ogsaa et enkelt udstillet Hefte af Tidsskriftet »Typografia« var i den nymodens Manér. En konservativ Retning holder det tjekkiske Statstrykkeri i Prag under *Karel Dyrýnk's* Ledelse; et af fransk Typografi stærkt paavirket Værk af ham er »Comenii Angelus pacis«.

I den engelske Afdeling kom de gode Sider af Landets Bogkunst slet ikke til Udtryk; man kunde nok se, at Morris-Stilens Udskejelser er et tilbagelagt Stadium (en Særudstilling af Charles Rickett's Bogarbejder i Vale Press 1880-1904 virkede derfor mal à propos), men man saa ogsaa, hvor sløjt og uafstemt de engelske Illustrationer staar til Satsen; man savnede Nerve.

Den russiske Afdeling har efter Udstillingens Slutning været at se her i København, idet en Del af Materialet fra Leipzig var fremlagt i Kunstindustrimuseet gennem November Maaned. Ved fornyet Eftersyn kunde Førsteindtrykket af, at den russiske Illustrationskunst staar forholdsvis højt, finde sin Bekræftelse. Selv om man ikke forstaar det russiske Sprog, var der dog nok i Bøgerne til at fange Opmærksomheden.

De fleste nye russiske Bøger er trykt i største Beskedenhed paa slet Papir og kun med Udfoldelse af kunstneriske Egenskaber paa Omslaget. Der er til Gengæld nok af gode Omslag at fremhæve, baade mønstrede af *Rerberg* og *Iljin*, andre prydede med stiliserede Blomster af *Narbout* og *Mitrochin* og sribede af *Chishinskij* og *Zamirailo*. Til Illustration paa Omslaget har *Alakrinskij* og *Snopkoff* anvendt Træsnit. I det hele spiller Træsnittet i Rusland en næsten dominerende Rolle i Bogkunsten. Der er de maaske lidt for sorte Træsnit af *Krawtschenko*, *Pawloff* og *Pawlimoff*, der er de mere graa, med tætte, udførlige Skraveringer og stramme, snart sagt byzantinske Skikkelser af *Wladimir Faworskij* og *Andrej Gontscharoff*, og der er — atter af *Krawtschenko* — enkelte lette, vignetagtig behandlede Træsnit, hvor Russernes fremherskende rent artistiske Evner gør sig klarest gældende.

Netætsningen har ikke gode Dage i det nye Rusland; ved denne Lejlighed var det egentlig kun *N. Tyrsa's* Arbejder for denne Teknik, der fangede Opmærksomheden, saaledes især hans Illustrationer til Gorkis Erindringer.

Som saa ofte, naar Frankrig deltager officielt i Udstillinger, var Udvalget i den franske Afdeling i kunstnerisk Henseende ret tilfældigt og til Dels meget slet; og man maatte spørge sig, efter hvilke Kunsten uvedkommende Hensyn man her var gaaet frem?

Bogbindene var helt igennem uhyre slette, næsten alle absolut grimme; kun nogle gode Halvbind fra *Hellen & Sergent's* Forlag adskilte sig heldigt fra Massen.

Man mærkede i de udstillede Bøger, der hyppigst var illustrerede og sjældent forsynet med Ornamentik, hvor farligt det kan være at slippe en Billedkunstner løs paa en Bog; der er jo i Frankrig det bedste Materiale af Skrifter og den fineste Tradition for Satsens Udformning, men disse Goder forvaltes bedst, naar Bogtrykkeren kan tumle uforstyrret med Bogens Anlæg.

Til Illustrering anvender man i Frankrig i stigende Grad Træsnittet; Facsimilering af Kunstnerens Tegning spiller saaledes en stadig mindre Rolle. Blandt Træsnitkunstnerne er der dog ikke Grund til at fremhæve nogen paa de andres Bekostning; Arten var knapt eller nogenlunde middel helt igennem.

Det frie Litografi finder en Del Anvendelse; man lagde Mærke til Arbejder af *Maurice de Vlaminck* og *Utrillo* i Bøger fra Marcel Seheur's Forlag og dvælede iøvrigt ved Illustrationer af *B. Mahn* til en 1926 hos Henri Jonquières udkommen Udgave af »Duhamel, Confession de minuit«; de lidt gammeldags virkende Billeder genspejlede den sensitive Fortælling med sart Forstaaelse.

Fra Spanien og Amerikas forenede Stater er der intet nyt at melde; ej heller meget fra Italien. Bodonis gamle Skrifter, der blev fundet i Schweiz, er nu i Anvendelse i Montagnolo nær Verona; man har allerede benyttet dem til forskellige Værker og er nu gaaet i Gang

med »Tutte le opere di Gabriele d'Annunzio« under Benito Mussolinis Protektion, men med Pavens Misbilligelse. Ja, Skriften er Bodonis! men vi maa savne den gamle Mesters sikre Haand til at give Satsen kæk og stolt Rejsning.

Ved belgiske Kunstnere har Træsnittet paa Bogens Omraade maa-ske vundet endnu mere Terræn end ved franske. Forrest staar *Masereel*, hvis Arbejde hovedsagelig har været øvet i parisiske Forlags Tjeneste: han har illustreret Bøger for Albin Michel, »Editions du Sable« og René Kieffer. Særlig gode er hans Træsnit til »Jean Christophe«, — dog er det her (som i andre af hans illustrerede Bøger) beklageligt, at Satsen undertiden er slet formet og i al Fald bestandig svarer daarligt til Illustrationerne. Der er en egen Blødhed og Fylde i Masereels Snit, de har Balance af sort og hvidt, og de er fantastisk levende; man kan ikke tænke sig mere Handling presset sammen i et Billede, og man maa beundre hans Evne til at lade de brede sorte og hvide Flader naturligt fortælle saa højspændt Dramatik. Som Helsidesillustration virker hans Arbejde bedst; han er for stærk til at kunne gaa ind i et Skriftbillede, — ogsaa naar han arbejder med forenkledede Figurer eller genstandsløse Ornamentter. Med sine alsidige Anlæg turde han være en af Europas dygtigste Illustratører i vor Tid.

Ogsaa til Belgien naar den elementære Typografis Dønninger: det viser den af *Pierre Flouquet* arrangerede Digtsamling »P. Bourgeois, Romantisme à toi«.

I Sveriges Bogkunst hersker det evige Foraar, og Bogavlen er her saa skøn som noget Sted i Europa. Tilstanden synes dog bestandig uforanderlig, og selv om man ikke kan holde op med at beundre Svenskernes elegante Behandling af Skrift — f. Eks. den Maade, hvorpaa en enkelt Linie i Kursiv akkurat paa det rette Sted indskydes i et Titelblad — saa spørger man dog, om der da aldrig skulde vise sig en svensk Bogkunstner, der har Lyst til at gaa sine egne Veje.

Norges Afdeling var fortrinlig tilrettelagt; der var i Rammer frem-

hængt et betydeligt Antal Opslag: paa een Væg udstilledes der af Kunstnere, paa den modsatte af Forlæggere. I en Montre var fremlagt Bøger, der udstilledes for Omslagets eller Bindets Skyld. Blandt Bogbindene bemærkede man Arbejder af *H. M. Refsum*, der mønstrer Skind, dels som man mønstrer Overtrækspapir, dels ved Presning.

Der er i Norge udført teknisk set udmærkede Offsettryk, men om den kunstneriske Side i Bogavlen kan det ikke siges, at den staar paa nogen fremskreden Plads i Udviklingen. Man er ikke naaet ud over det illustrerende Pennerids, den tunge Frise over Kapitelindledningerne o. l.

Arrangementet af Udstillingens lille danske Rum lod meget tilbage at ønske; medens de udstillede Bøger ikke behøver Omtale i denne Forbindelse, vil det være rimeligt at kritisere selve den danske Afdelings beklagelige Tilstand; der var her taget for meget med i Forhold til den givne (særdeles knebne) Plads; Danmark havde ca. 80 Bøger paa knapt Halvdelen af, hvad f. Eks. Spanien anvendte til Udstilling af 60 Bøger. Den danske Afdeling var i Henseende til Udvalget ret fuldstændig; den danske Afdeling paa den samtidig i Leipzig afholdte internationale Kunstindustriudstilling var langtfra fuldstændig, men smukt opstillet (af Kunsthistorikeren Sigurd Schultz), og Danmark hævdede sig derved paa bedste Maade i Forhold til de andre Nationer; heraf kan man slutte, at en rigtig Opstilling afvejet efter den forhaandenværende Plads betyder fuldt saa meget for en Udstilling, som at det rette Udvalg paa Forhaand har fundet Sted.